

מלאכים בשמי ירושלים – ורה גוטקינה בבית האמנים.

מפעם לפעם העיר שלי "עושה לי עיניים", מפזרת עליי שוב מקיסמה ומעודדת אותי שלא הכל אבד. זה קורה בשיטוטי בעיר, ובמיוחד באלה בהם אני הולכת לראות ולנשום אמנות. אמנות. נדירות הפעמים שתערוכה לא רק "עושה לי עיניים" אלא גם כנפיים. כזו היא התערוכה שמוצגת כעת בבית האמנים: "ורה גוטקינה, יקום משלה" שאצר יניב שפירא.

מוסקבה ירושלים פריז

מזוודה צבעונית ועליה ציפור (תוכי) המקבלת את פנינו בכניסה לגלריה, מטעינה את כל מה שנראה בהמשך: בארעיות, באי שייכות, במרחקים, במסע ובגעגוע, המזוודה כמעין מפתח להתבוננות באמנות הפלאית שיצרה הציירת והמשוררת ורה גוטקינה. כבר בכניסה לתערוכה אני חשה בכאב הזה המוכר של שתי המולדות...

ורה נולדה במוסקבה ב1953, ועלתה לישראל עם משפחתה ב1982, מאז עלייתה ארצה היא גרה בירושלים והשתלבה בקהילת האמנים הירושלמית של יוצאי ברית המועצות לשעבר. ורה, בת למשפחה של מדענים, למדה הנדסה בטכניון במוסקבה, בגיל 21 החלה בלימודי אמנות הציור אצל ולדימיר פיודורוביץ' שטרניך (1888–1981) שהיה צייר מודרניסט סובייטי בולט וחשוב, מעצב גרפי ואמן תפאורות תיאטרון. שטרניך היה תלמידם של לאוניד פסטרנק, צייר הדיוקנאות האקדמיסט, וקונסטנטין קורובין האימפרסיוניסט הרוסי. "שושלת אמנותית" זו חשובה להבנת הרקע האקדמי האמנותי שבו צמחה הציירת ורה גוטקינה. כבר בציוריה המוקדמים של ורה ניתן לראות שהיא היתה קולוריסטית מחוננת, מי שפעם העידה על עצמה כי "צבע הוא שפת האם שלי". מעניין במיוחד יהיה להשוות את ציוריה המוקדמים לאלה שציירה כשעלתה לארץ, ובמיוחד לשאול מה נתנה ירושלים לציירת הנפלאה הזו? בניגוד לציוריה המוקדמים המופנמים יותר, המאופיינים בפלטת צבעים כהים הציור הירושלמי של ורה הוא ספיריטואלי כזה שיש בו רליגיוזיות יומיומית. האמנית מצאה בסטודיו שטוף האור שלה מטען של קדושה, קדושה הומניסטית של אישה יוצרת, הסטודיו היה לה מקום של חירות, שייכות טוטאלית, מעוף, חלימה בהקיץ ובעיקר משכנן של מוזות מכונפות שמילאו את ציוריה. המוזות ביצירתה של ורה היו מגוונות ומשתנות לחליפין לאורך שנות יצירתה, מדיוקנאות, לציפורים, מלאכים, ונזירים. בתערוכה היפה שאצר שפירא הוא מדגיש בעיקר את כל מה שעף, "כל מה שיש לו כנפיים": ציפורים, מלאכים, ונזירים. זו בחירה מעניינת ומחווה יפה לציירת שהיא גם משוררת.

יש לי ציפורים בראש

בחלל המרכזי של התערוכה, סביב למזוודה של הציירת, תלויים מקבצי עבודות קטנות מימדים עם ציורי ציפורים (תוכים), דמות של צייר או ציירת ועל כתפה ציפור, התכה של ציירת וציפור, אדם/אישה ובעל כנף. הציורים נוטים להפשטה ובחלקם קיימת תחושה של צפייה ברגעי לידה של תהליכי היצירה בסטודיו: חלימה, הרהור, ציפור הנפש הכמוסה ובדים שלובשים צבע תת הכרתי פנימי. לעיתים נדמה שהתוכי הוא כאלטר אגו של ורה הציירת, והחיבור הפיזי הציורי בין אישה- ציפור הוא ממש המחשה לאמנות כמעניקה לציירת כנפיים. תוכים אכן ריחפו בסטודיו של ורה בחופשיות, ובסדרת הציורים כאן הם מוטיב וויזואלי ורוחני שחוזר על עצמו בוואריאציות מרתקות.

פיוטית במיוחד בסדרת הציורים, ציפור אחת קטנה, לבנת כנף, מצוירת כמעט ברישול, ראשה טבול בתכלת, אם נרצה ונוכל לתאר מהי שירה, זו הציפור הזו, ציפור נפש, מלנכולית, יפה ונוגעת ללב.

בחדר הפנימי מוצג דיפטיך טקסטיל וציור, שרק בשבילו שווה להגיע לתערוכה (!) זוג של מעין איקונוט בד גדולות, כחות, זרועות כוכבים מנצנצים: באחת מתואר איש אוהז בציפור קטנה בידו, ובשנייה מלאך, אולי מלאכית וציפור בידה. פניה בכחול צהוב זהב ולבן, עיניה עצומות כבחלום. נדמה שבעבודות הבד הללו הגיעה ורה גוטקינה לתמצות מודרני מופשט של האיקונוט הביזנטיות והרוסיות. השימוש שלה בטקסטיל ועליו נצנצים שוברי אור הופך את הבד לשמים זרועי כוכבים, הבד הוא כחידה מנצנצת באפילה חשוכה. איזו עבודה מופלאה זו, עמדת מולה מוקסמת.

בחדר זה בתערוכה מוצג סרט קצר ומרתק פרצוף רוסי (2015) שצולם ובוים ע"י בתה של האמנית, תמר רציקובסקי. הסרט לכאורה נטול יומרה, "דיוקו ביתי" כמעט, אך מרגע לרגע מתגלה רוחב היריעה של הסרט האישי הזה ובעיקר עומק ההתבוננות לחייה של הציירת המשוררת, האמא, המהגרת, החולמת, המגביהה עוף ושבורת הכנף ורה גוטקינה. בסרט רגעים אינטימיים ביתיים של שיחות קטנות על שאלות נוקבות והמחיר שתובעת האמנות מהאימהות, על הקרע הפעור תמיד בחייה של אישה, אמנית טוטאלית שהיא גם אמא. בסרט סצנות קטנות פרוזאיות כמו: ליקוט של פטריות ביער רוסי, הקראת שירה "כמו פושקין", מסע למוסקבה, וחזור לירושלים, קילוף בטטה במטבח צבעוני, כשמעל הכל מרחפים התוכים בבית, ובסטודיו. באחת הסצנות מבקשות הבת והאם לערוך סדר בסטודיו, (הבת מבקשת לעשות סדר בחייה? בביוגרפיה האמנותית של האמא?), ושם נשאלות שאלות כואבות על נטישה ובדידות, חלומות ישנים שהתנפצו עולים מחדש, והכאב, הוא תמיד נשאר רענן.

נוגע ללב במיוחד ציטוט שירו האלמותי, מפרש בודד שכתב לרמונטוב (1832), כמרמוז, אולי, מה חיפשה ורה גוטקינה באמנות.

מִפְּרֵשׁ בּוֹדֵד מְלֵבִין בְּאֶפֶק

בְּתַכְלֵת יָם וְעַרְפָּלִיו

מֵה בְּבִקֵּשׁ בְּאֶרֶץ רֵחַק

מֵה בְּמִכּוֹרָה עֶזוֹב עֶזְבִּי?

הַזְמִים גְּלִים, שׁוֹרְקֵת רוּחַ

בְּחִירְקָה הִתְרַן מָט

אָבוֹי, לֹא אֶשֶׁר מִבְּקֵשׁ הוּא

וְלֹא מֵאֶשֶׁר הוּא נִמְלֵט.

תַּחֲתֵיוֹ סִילוֹן בְּהִיר מִתַּכְלֵת,

עָלְיוֹ קוֹ שְׁמֵשׁ זוֹהֶבָה,

וְהוּא, סוֹרֵר, שׁוֹחֵר לְשַׁעַר,

הֵכִי בְּשַׁעַר הַשְּׁלָחָה!

לקראת סופו של הסרט נראית ורה מאכילה בתפוח להקת דרורים המצטופפים סביבה בהתרגשות. הסצנה מצולמת במוסקבה, ורה, כמו פרנצ'סקוס מאסיזי בציורו הפלאי של ג'וטו (מאכילה) משוחחת עם הציפורים בשפתן. זה רגע קולנועי נדיר, ואני מלאת תודה לתמר שהנציחה אותו.

"צבא המלאכים שלי"

החדר האחרון בתערוכה מוקדש כולו לסדרת המלאכים של האמנית. סדרה זו נולדה ב-1988 עם נסיעתה של ורה לפריז, לשהות אמן ב־Arts des Cité. הסדרה כוללת המון מלאכים המצוירים בטכניקות מעורבות על בדים גדולים. המלאכים של ורה מצוירים בקנה מידה אנושי, לכל אחד מהם דיוקן אחר, פנים מיוחדות לו, או לה. אלה מלאכים ומלאכיות, ולעיתים הם יצורים דו מיניים, התעתוע מכוון. הבדים תלויים כשטיחי קיר משני צידי החדר ובחירתה של הציירת בפורמט הזה מזכירה לנו שטיחי קיר של כנסיות, ואפילו איקונות מכנסיות נידחות ומאובקות, אולי

כאלה שורה זוכרת מחייה ברוסיה? בולטת לעין אנושיותם של מלאכיה וכל אחד ואחת מהם. מחזיק עולם ומלואו במבטו בגופו ובכנפיו. למלאכים איקונוגרפיה עשירה מאוד באמנות נוצרית ויהודית, ואילו המלאכים והמלאכיות של ורה מייצגים איקונוגרפיה מודרנית חדשה. למעט מלאך אחד או שניים המתוארים יחפים כפי שמקובל לתאר מלאכים באמנות המערבית, מלאכיה של ורה מצוירים כשנעליים לרגליהם, לעיתים אלו מגפיים כבדים או נעלי עקב נשיות, הנעליים לדעתי מקרקעות את מלאכיה של ורה תרתי משמע, יש להם כנפיים אבל אלה בני אנוש ורגליהם על האדמה גם אם ראשם בשמים. האם גם המלאכים הם דיוקנאות אישיים של ורה האמנית? מעין סדרה של דיוקנאות של פניה המשתנות תדיר של היוצרת?

למלאכים במסורת האמנות כמה תפקידים מרכזיים: מלאכים שליחים- מבשרים, מלאכים כשומרים ומגינים, ומלאכים משקיפים ומלווים. ורה קראה לציורי המלאכים שלה "צבא המלאכים", האם נוכל לטעון שהיא ראתה בהם מלאכי שרת השומרים עליה? אבל ממה? וממי?

תליית המלאכים בתערוכה בשתי שורות, ערוכים אלה מול אלה, מזכירה לנו את העבדים הכפותים של מיכלאנג'לו בגלריה האקדמיה בפירנצה, Accademia di Belle Arti Firenze, העבדים הנאבקים באבן ממנה נוצרו מוצבים שם כעמודים או קריאטידים הנושאים על גבם את סבל אנושיותם, את הכובד של היותם ברי חלוף, ובני מוות. האבן המושכת מטה מסמלת אצל מיכלאנג'לו את התבוסה התמידית של בני אנוש, המבקשים להגביה עוף.

בחירה מעניינת זו של האוצר יניב שפירא מתאימה ל"צבא המלאכים" כפי שקראה להם האמנית, אך גם טוענת את שורות המלאכים והמלאכיות של ורה גוטקינה במאבק האנושי הנצחי של האמנות להביס את המוות.

לפני שעזבתי את הגלריה ליוותה אותי במיוחד מלאכית מכונפת אחת ולה עיניים כפולות, ארבע עיניים, רק בהמשך הבנתי שאלה למעשה "ההרבה עיניים" של הציירת והמשוררת, שהתערוכה בבית האמנים היא מחוות הערכה ופרידה ממנה.

אָנִי רוֹצֶה תְּמִיד עֵינַיִם, בִּיקֶשׁ זֶךְ, וְהַצִּירֶת וְרַחֵם גוֹטְקִינָה קִיבְּלָה.

בית האמנים בירושלים: ורה גוטקינה: יקום משלה

אוצר: יניב שפירא

כתבה: חדוה אבוחצירה מרש.